

तेस्रो दिन

- नीतिगत सवालको छनोट
- लक्षित श्रोताको छनोट
- सहयोगी र विरोधीको पहिचान

सत्र - ९

जनवकालतका चरणहरू - नीतिगत सवाल, दूरदृष्टि र लक्ष्यको छनोट

समय: २ घण्टा

यस सत्रका समग्र उद्देश्य

छनोट भएका सवालहरूका लागि जनवकालत पहलको लक्ष्य र दूरदृष्टि निर्धारण प्रक्रिया बारे परिचित हुनु ।

यस सत्रका विशेष उद्देश्यहरू

- पूर्व सत्रमा छलफल गरिएका नीतिगत सवालको छनोट प्रक्रियाको समीक्षा गर्नु ।
- जनवकालत पहलका लागि लक्ष्य र दूरदृष्टिको निर्माण गर्ने प्रक्रियाको व्याख्या गर्नु ।
- पूर्व सत्रमा छनोट गरिएका सवालका लागि दूरदृष्टि र ध्येय तयार गर्ने ।

क्रियाकलाप	समय (मिनेटमा)	
क्रियाकलाप ९.१ अघिल्लो दिनको समीक्षा	३०	(३०)
क्रियाकलाप ९.२ नीतिगत सवाल छनोट प्रक्रियाको समीक्षा	२०	(५०)
क्रियाकलाप ९.३ जनवकालतको लक्ष्य र दूरदृष्टि निर्माणको प्रक्रिया	२०	(७०)
क्रियाकलाप ९.४ एउटा सवालका लागि दूरदृष्टि र लक्ष्य निर्माण	५०	(१२०)

पूर्व तयारी

- दूरदृष्टि र लक्ष्य दुबै शब्द योजना कोषबाट आएका हुन् । यी दुबै शब्दले कार्यक्रम सञ्चालन गरिसके पछि आशा गरिएको निश्चित अवस्थालाई दर्शाउँदछ । तर दुबैको आशय वास्तविक रूपमा समान हुँदैन । त्यसकारण सहजकर्ताले दूरदृष्टि र लक्ष्यको पहिचान गर्ने प्रक्रियाका बारे सूक्ष्म रूपमा बुझ्नु आवश्यक हुन्छ । सहभागीबाट उठाइएका महत्त्वपूर्ण प्रश्नहरूको उत्तर दिनका लागि यस निर्देशिकामा दिएका निर्देशनहरू पर्याप्त छैनन् । यी धारणाका बारेमा केही अन्य साहित्यको अध्ययनका लागि सल्लाह दिनु राम्रो हुन्छ ।
- दूरदृष्टि भनेको एक विशेष आदर्श अवस्था हो भन्ने कुरा ध्यानमा राख्नुपर्दछ । त्यसकारण दूरदृष्टि प्राप्तिको जति नजिक पुगे पनि पूर्ण रूपमा प्राप्त गर्न सकिन्न । दूरदृष्टि र लक्ष्य निर्माण गर्ने धारणा सजिलोसित बुझाउने खालका अन्य वैकल्पिक दृश्य साधनहरूका बारेमा पनि सोचन सकिन्छ ।

यस सत्रका लागि आवश्यक सामग्री

स्रोत सामग्री ९.१ जनवकालत योजनाको ढाँचा -२

स्रोत सामग्री ९.२ दूरदृष्टि र लक्ष्य

अन्य सामग्री

सहजकर्ताहरूका लागि सुभाष - ८

क्रियाकलाप ८.१ दैनिक समीक्षा

समय: ३० मिनेट

दैनिक समीक्षाका लागि आवश्यकताअनुसार अन्य उपयुक्त विधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । (क्रियाकलाप ५.१ हेर्नुहोस् सहयोगी हुनसक्छ)

क्रियाकलाप ८.२ सवाल, दूरदृष्टि र लक्ष्यको छनोट

समय: २० मिनेट

यस क्रियाकलापले सत्रको सामान्य जानकारी गराउँछ । जनवकालतका सवालहरू पहिचानका लागि पूर्वसत्रमा धेरै अभ्यास भइसकेका छन् । त्यसकारण यस सत्रमा पूर्वदिनमा छलफल भएका विषयहरू स्मरण गराउनका लागि मात्र प्रस्तुत गरिएको हो । अरु विस्तृत छलफल सवाल छनोटको क्रममा गरिनेछ ।

- स्रोत सामग्री ९.१ मा उल्लेख भएका विषय वस्तुको प्रस्तुतीकरणबाट यस सत्रको सुरुआत गर्नुपर्छ । यो सत्र सहभागीलाई प्रष्ट पार्नका लागि केही समय प्रश्न उत्तरका लागि अवसर दिन सकिन्छ र सहजकर्ताले पनि सहभागीलाई प्रस्तुत भएका विषयमा स्पष्टताका लागि सोध्न सक्छन् । यद्यपि यस सत्रलाई छोटो समीक्षाको रूपमा पूरा गर्नु उचित हुन्छ ।
- सहभागीलाई प्रश्न गर्न र छलफलका लागि केही समय दिनुपर्छ । छलफल जनवकालतका सवाल तथा नीतिगत सवाल पहिचान बीच के फरक छ भन्ने कुरामा केन्द्रित हुनुपर्छ । नीतिसित सम्बन्धित धेरै सवाल परिचाल गर्न सकिन्छ तर याद गर्नुपर्ने कुरा के हो भने जनवकालतको दृष्टिकोणमा त्यस्ता सबै सवालको व्याख्या एकैसाथ गर्न सकिन्न । पहिचान भएकामध्ये केही प्रमुख सवालको छनोट गरी व्याख्या गर्न आफ्नो क्षमताको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

क्रियाकलाप ८.३ दूरदृष्टि र लक्ष्यको प्रतिपादन प्रक्रिया

समय: २० मिनेट

- सामान्य सवाल पहिचानका लागि सहभागीलाई पूर्वसत्रको छलफलको विषयमा ध्यानाकर्षण गराउनु पर्दछ । छलफलका लागि एक वा दुईवटा सवाल अधि बढाउनु पर्दछ । यदि दुईवटा सवाल छनोट गरियो भने सहभागीलाई छासमिस गरी दुईवटा समूहमा विभाजन गर्ने । यदि एउटा मात्र सवाल छानिएको छ र सहभागीको सङ्ख्या बढी छ भने दुईवटा समूह बनाउने (समूहमा ८ जना भन्दा बढी राख्नु हुँदैन) । धेरै समूह बनाएको भए पनि सबै समूहलाई एउटै सवाल उपर छलफल गर्न लगाउनु पर्दछ ।
- सबै सहभागीलाई गोलो भएर बस्न लगाउने र उनीहरूलाई आफूले काम गर्ने समूहसित गरेको आफ्ना कार्यको परिणामको ढाँचा कस्तो देख्न चान्छन्, आफूले छानेका सवालमा जनतासँगको सहकार्यलाई कसरी देख्न चाहन्छन् केही बेर कल्पना गर्न वा सोचन लगाउने ।

- सहभागीलाई बिस्तारै जानकारी वा ज्ञान दिइयो भने उनीहरूका आँखा खुल्छन् र आफूले प्राप्त गर्न चाहेको अवस्थाका बारेमा समूहमा सबै सहभागी बीच आफ्ना विचार एकआपसमा आदान प्रदान गर्न लगाउने । महत्त्वपूर्ण बुदाँहरू पाटीमा टिपोट गरी चार्टमा प्रस्तुत गर्न लगाउने ।
- सबै समूहलाई सत्रमा साथसाथै आउन लगाउने र प्रत्येक व्यक्तिलाई उसले पाटीमा लेखेका बुँदामा केन्द्रित भई एउटा दूरदृष्टिको प्रतिपादन गर्न लगाउने । केही सहभागीलाई उनीहरूले बनाएको दूरदृष्टि पढ्न लगाउने । यी दूरदृष्टि उपर समूहमा छलफलका लागि सत्र खुल्ला गर्ने । त्यसपछि एक दुइवटा परिकल्पना कुनले के आशा गरेकोछ, यस सवाल उपर के कस्तो दीर्घकालीन काम गर्ने र परिणाम प्राप्त गर्ने सोच रहेको छ व्याख्या गर्न लगाउने । यो नै दूरदृष्टि हो ।
- अर्को प्रश्न माथिको बुदाँबाट लिन सकिन्छ र यसलाई पनि पूर्ण सत्र वा समूहमा छलफल गराउन सकिन्छ । दोस्रो प्रश्न भनेको हामी कसरी दूरदृष्टि प्राप्त गर्न सक्छौं भन्ने हो । दूरदृष्टिको नजिक पुग्न सक्ने बुदाँहरूलाई प्रष्टसँग मापन गर्न सक्ने सूचकहरूको प्रयोग गर्नका लागि प्रोत्साह गर्नुहोस् ।
- यस अभ्यासको अन्त्यमा धेरै तरिकाहरूले लक्ष्य र दूरदृष्टिको पहिचान गर्न सकिन्छ भनी वर्णन गर्नुहोस् । यो नै एक प्रकारको विकास क्षेत्रमा केही समूहहरूद्वारा भर्खरै अभ्यास गरिएको स्वीकार्यपूर्ण खोज प्रक्रियाबाट ग्रहण गरिएको नयाँ विधि हो । तपाईंले भविष्यका तालिम कार्यक्रमहरूमा यस्ता प्रभावकारी विधिहरू अपनाउन सक्नुहुनेछ ।

क्रियाकलाप ८.४ एउटा सवालका लागि लक्ष्य र दूरदृष्टि प्रतिपादन

समय: ५० मिनेट

सहभागीहरूलाई छासमिस गरी चारवटा समूहमा बाड्ने । सहभागीहरू यदि विविध भौगोलिक क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गर्छन् भने आवश्यकता अनुसार प्रकृति मिल्ने गरी क्षेत्रीय समूह पनि बनाउन सकिन्छ ।

- समूहलाई समान प्रकृतिको पहिला दूरदृष्टि र लक्ष्य तयारीको क्रमको छलफलमा पहिचान भएको नीतिगत सवाल दिने ।
- सहभागीलाई सानो समूहमा छलफल गर्न पठाउने । लक्ष्य र दूरदृष्टि प्रतिपादन गर्दा अपनाएको प्रक्रिया अपनाई छलफल गर्न लगाउने । छलफल सकिएपछि पूर्णछलफलका लागि समूहकार्यको छोटकरीमा प्रस्तुत गर्न लगाउने ।
- एक जना सहजकर्ताले समूह छलफलमा सहयोग गर्नुपर्छ । समूह छलफलका लागि कति समय लगाउन वा तोकिएको छ भनि समूहलाई बताई दिने ।
- पूर्णछलफल सत्रमा प्रत्येक समूहलाई छोटकरीमा प्रस्तुत गर्न लगाउने । समूहकार्यको प्रस्तुत गर्दा सकेसम्म छोटकरीमा गर्ने लामो व्याख्या र विश्लेषण नगर्न अनुरोध गर्ने । प्रस्तुत गरेका बुँदा आफै बोल्ने वा स्पष्ट हुनुपर्छ ।
- प्रस्तुतीकरणमा छलफल भइसकेपछि दूरदृष्टि र लक्ष्य प्रष्ट्याउने केही स्लाइड प्रस्तुत गरी सत्र समापन गर्न सकिन्छ । (जानकारीका लागि स्रोत सामग्री सेक्सन् हेर्नुहोस्) । यस प्रस्तुतीकरणले यो सत्रको निष्कर्षमा पुग्न सहयोग गर्छ ।
- सत्र समाप्त गर्ने क्रमको निष्कर्ष मन्त्व्यमा तलका बुँदाहरू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।
  - दूरदृष्टि भनेको समुदायको एउटा आदर्श अवस्था हो जतिखेर सुशासनका लागि कुनै पनि अवरोधक शून्य हुन्छ । हामी वर्तमान युगमा रामराज्यको आदर्श अवस्थाको आशा गर्न सक्तैनौं तर पनि धेरै सुधार गर्न सकिने कुरामा आशावादी हुनसक्छौं ।

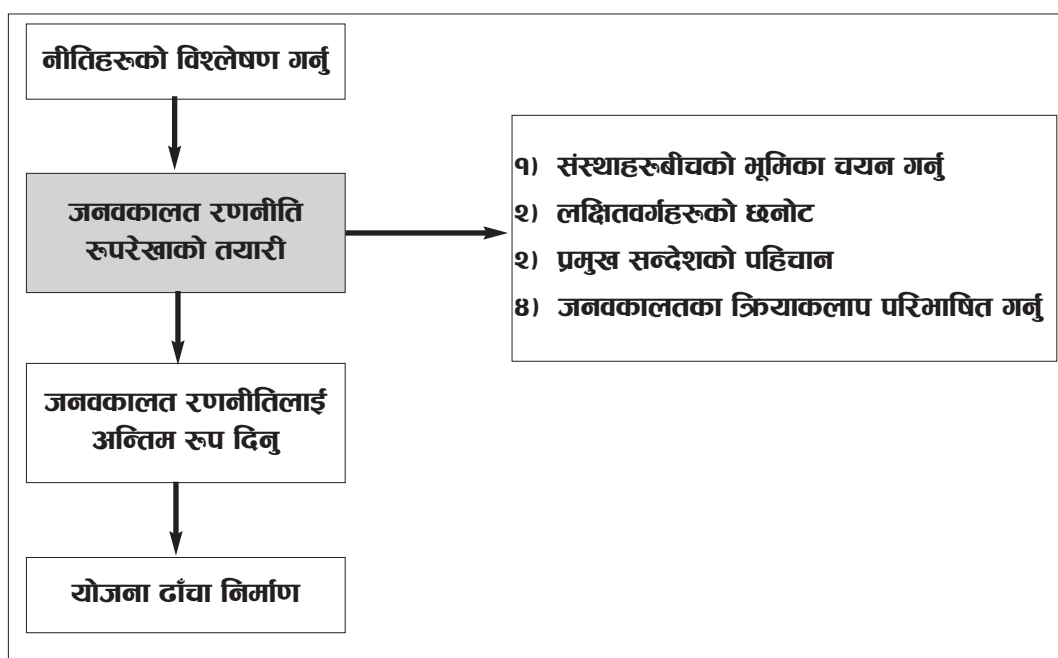
- दूरदृष्टि भनेको धेरै टाढाको अमूर्त विषय हो । जब हामी यसलाई प्राप्त गर्न चाहन्छौं तब हाम्रा चाहना वृद्धि हुन्छन् र हामी अर्को दूरदृष्टिको कल्पना गर्न थाल्दछौं जसमा अझ बढी राम्रो अवस्थाको परिकल्पना गरेको हुन्छ । यद्यपि लक्ष्य हाम्रो जीवन कालमनै प्राप्त गर्न सकिने र नाप्न सकिने हुनुपर्छ । दूरदृष्टि र जनवकालत लक्ष्य बीचको महत्त्वपूर्ण भिन्नता भनेको यही नै हो ।

सत्र - ९ का लागि स्रोत सामग्री

९.१ जनवकालत योजनाको ढाँचा - चरण १

स्रोत सामग्री ७.१ मा प्रस्तुत गरेकै रेखाचित्र हो । तर यस सत्रको केन्द्रबिन्दु दोस्रो चरणमा केन्द्रित रहन्छ । जनवकालत योजनाको पहिलो चरण विस्तृत थियो । जनवकालत योजनाका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण सूचना पहिलो चरणमा नै गरिएको भए पनि बुद्धिमान (intelligent) जनवकालतकर्ताले सदा खुला भई कुनै पनि नयाँ रणनीति सम्बन्धी सूचनाको जानकारी राख्नु उचित हुन्छ । पहिलो चरणमा सङ्कलन र छलफल भएका सूचना भन्दा यस चरण पछिका योजना अझ बढी व्यावहारिक बन्दै जानेछन् ।

नीतिगत सवाल छनोटका आधार

पहिलो चरणमा छलफल गरिएका प्रश्नका आधारमा यसपछिका सत्रमा जनवकालत सम्बन्धी सवाल चयनका आधार तयार गरिन्छ । सैद्धान्तिक रूपमा तलका विषय केही आधार बन्न सक्छन् । यद्यपि आफ्नो संस्थाको मान्यता वा इच्छाअनुसार आधार तयार गर्न सकिन्छ । सवालको छनोट गर्दा तल उल्लेख भएका विषयलाई ध्यानमा राखी गर्नुपर्दछ :

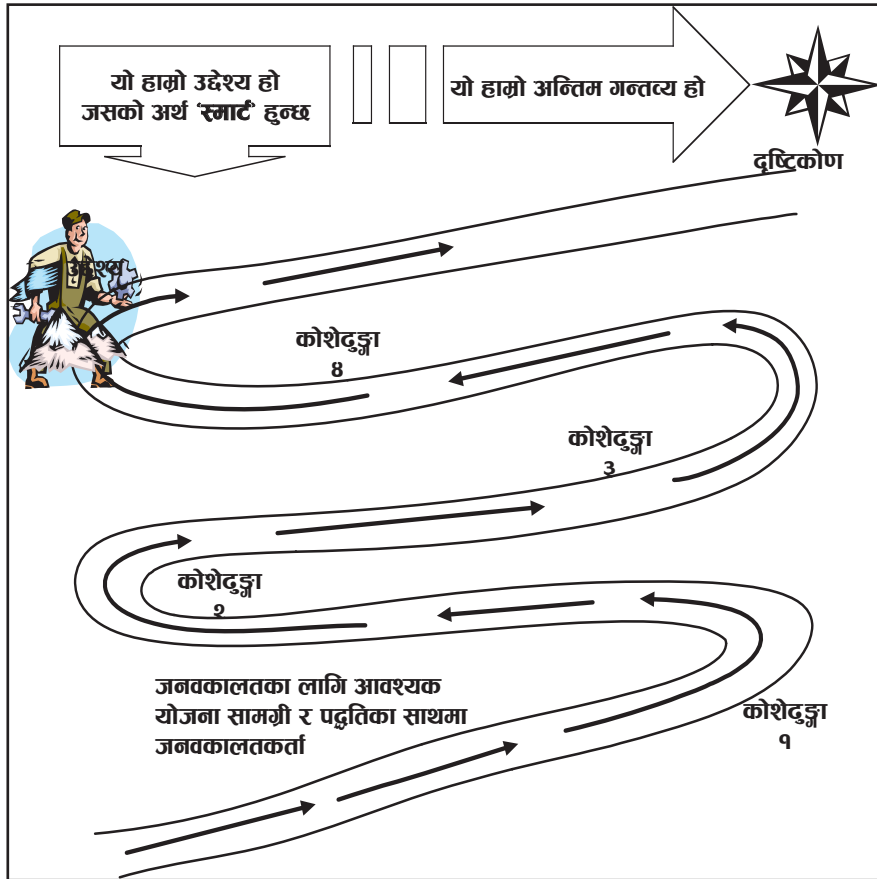
- समस्या समाधानका लागि बढी भन्दा बढी सम्भाव्यता रहेको ।
- अधिकतम जनतामा प्रभाव पार्नसक्ने सम्भावना रहेको ।
- सफल हुनसक्ने सम्भावना रहेको ।
- संयुक्त रूपमा कार्य गर्नसकिने सम्भावना रहेको ।
- न्यूनतम जोखिम रहेको ।
- आफ्नो संस्थाले प्रभावकारी रूपमा जनवकालत गर्नसक्ने सम्भावना रहेको ।

८.२ दूरदृष्टि र लक्ष्य

दूरदृष्टि: दूरदृष्टि नै हामीले पुग्न चाहेको अन्तिम गन्तव्य हो । अर्को अर्थमा भन्नु पर्दा यो कुरा अवास्तविक हो किन कि प्राप्त गरिने यो एउटा आदर्श अवस्था मात्र हो । यद्यपि यसले तल्लो तहबाट काम सुरु गर्ने प्रक्रियाको मार्गदर्शन गर्दछ ।

लक्ष्य : लक्ष्य उपलब्धीको एउटा चरण हो जुन वास्तविक र प्राप्त गर्नसकिने हुन्छ । जब योजनाको लक्ष्य प्राप्त हुन्छ तब समग्र उपलब्धी भई दूरदृष्टिको परिकल्पना नजिक पुगिन्छ । त्यसैले योजनामा कार्य गर्ने कर्मचारीले अझ ठूलो र फरक किसिमको दूरदृष्टि राख्न सक्दछन् र पहिलेको दूरदृष्टि भन्दापर पुग्न सक्दछन् । खासगरी एउटा जनवकालत पहलका लागि एउटा नीतिगत लक्ष्य, नीति, व्यावहारमा परिवर्तन भएको र साथै जनता सशक्त भएको स्तरलाई देखाउँदछ ।

छोटकरीमा दूरदृष्टि र लक्ष्य बीचको फरक तल बताएअनुसार छुट्याउन सकिन्छ :

जनवकालत पहलका लागि निर्धारित सबै कोसेदुङ्गा/उद्देश्यमा भएको प्रगति अनुगमनका लागि कुनै विशेष मापन गर्नसकिने सूचकहरू परिभाषित गर्न सकिन्छ । प्रत्येक कोसेदुङ्गा अन्तरगत निर्धारित उद्देश्यहरू हुन्छन् । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा यिनीहरू स्मार्ट (Smart) हुनुपर्दछ ।

यहाँ “एस” भन्नाले विशेष, “एम” भन्नाले नाप्न सकिने, “ए” भन्नाले प्राप्त गर्न सकिने, “आर” भन्नाले वास्तविक, र “टि” भन्नाले समय सीमा बुझाउँदछ ।

सत्र - १०

जनवकालतका चरणहरू लक्षितगण, मित्र र विरोधीहरूको छनोट

समय: १ घण्टा ३० मिनेट

यस सत्रको समग्र उद्देश्य

लक्षितगण, मित्र र विरोधीहरूको पहिचान गर्ने प्रक्रिया बारे सुपरिचित हुनु ।

यस सत्रका विशेष उद्देश्य

- लक्षितगण र विरोधीहरूको पहिचान प्रक्रियाको व्याख्या गर्नु ।
- लक्षितगण र मित्रहरूको पहिचान गर्दा विचार गर्नुपर्ने तत्त्व बारे प्रकाश पार्नु ।
- विरोधीहरूको पहिचान गर्नु ।

क्रियाकलाप	समय (मिनेटमा)	
क्रियाकलाप १०.१ भकण्डो गुडाउने अभ्यास	३०	(३०)
क्रियाकलाप १०.२ समूह कार्य	४५	(७५)
क्रियाकलाप १०.३ धारणात्मक प्रस्तुतीकरण र छलफल	१५	(९०)

पूर्व तयारी

- पूर्व सत्रबाट अघि बढ्न यस सत्रले सहयोग गर्दछ । यस अभ्यासका लागि छनोट गरिएका सवालहरूका बारेमा सहभागीलाई अतिरिक्त सूचना र जानकारीको आवश्यकता पर्दछ । यदि छानिएका नीतिगत सवालसित सम्बन्धित नीति, नियम र कानून सम्बन्धी सूचनाको व्यवस्था गर्नसकेमा बढी उपयोगी हुन्छ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय तालिम प्रशिक्षणमा व्यावहारिक यथार्थसित सम्बन्धित गराउन कठिन हुन्छ । उदाहरणका लागि यदि यो प्रशिक्षण चिटगाउँ पहाडका (Chittagong Hill Tracts) सहभागीहरूका लागि दिन लगिएको भए बङ्गलादेशको पहाडी क्षेत्रको जमिन र जङ्गल सम्बन्धी नीति र नियम र कानून उपयुक्त सन्दर्भ सामग्री हुन्छन् ।
- यद्यपि आफ्नो कार्य क्षेत्रको अनुभवका आधारमा सहभागीलाई वास्तविकत व्यावहारिक उदाहरण दिन सहजकर्ता तयार रहनुपर्दछ ।

यस सत्रका लागि आवश्यक सामग्री

- स्रोत सामग्री १०.१ लक्षितगण, मित्र र विरोधीहरूको छनोट
- स्रोत सामग्री १०.२ जनवकालत र लक्षितगण (विरोधीहरू)
- स्रोत सामग्री १०.३ लक्षितगणको विश्लेषण (विरोधी)

अन्य सामग्री

एउटा भलिबल र कागजबाट बनाइएको अर्को एउटा भकुण्डोको व्यवस्था गर्ने ।

सहजकर्ताहरूका लागि सुभाष - १०

क्रियाकलाप १०.१ भकण्डो गुडाउने अभ्यास

समय: ३० मिनेट

- यो सत्रको सुरु भकण्डो गुडाउने खेलबाट गर्नसकिन्छ । यस प्रक्रियाको तल उल्लेख गरेअनुसार हुन्छ:
  - प्रशिक्षण कक्षमा सबै कुर्सीलाई गोलाकार बनाई सहभागीलाई बस्न लगाउने । एक जना सहजकर्ता खेलको नियम बताउन गोल बनेर बसेका सहभागीहरूको बीचमा उभिने ।
  - खेलका नियम स्पष्टसँग वर्णन गरिदिने क) प्रत्येक सहभागी आफ्नो हात पछाडि बाँधेर बस्नुपर्छ, ख) भकण्डो एक जनाको खुट्टाले नजिकै साथीको खुट्टामा जमिनमा नखसाईकन पास गर्नुपर्छ ।
  - खेलसुरु हुनेबित्तिकै सहजकर्ताको कुर्सीको (Seat) दायाँपट्टिबाट एकजनाको खुट्टाबाट अर्को जनाको खुट्टाहुँदै बल घुमाउन खेल सुरु हुन्छ भने सहजकर्ताले पुनः अर्को कागतको बल बायाँपट्टिबाट सुरु गर्नुपर्छ ।
  - नियमको पालना भएको छ कि छैन भनेर एकजनालाई निरीक्षण गर्न लगाउनु पर्छ । सहजकर्ता एक जना मात्र भए सहभागी मध्येबाट कुनै दुई जनालाई खेल अवलोकनका लागि छनोट गर्न सकिन्छ ।
  - दुबैतर्फबाट गोल घुम्दै जादा कुनै ठाउँमा दुबै गोल भेट हुन्छन् र पार हुन्छन् । पारहुने बखत सावधानिपूर्वक हेर्नुपर्छ । सहभागीले गोल पार गर्ने बेलामा एक अर्कालाई एकै चोटी विपरित दिशामा भकण्डो पास गर्ने कार्यमा कसरी सहयोग वा असहयोग गर्छन् ?
  - गोल पार हुनेबित्तिकै यो खेल रोकन सकिन्छ ।
- यस खेलको महत्त्व बारेमा खेल पश्चात् तुरन्त सहजकर्ताले सुरु गर्ने छलफलमा खेलमा भएका घटनालाई सम्बन्ध गासेर व्याख्या गर्नुपर्छ । सहजकर्ताले यस खेलको सम्बन्ध आफ्नो लक्ष्य, आफ्ना मित्र तथा विरोधीको पहिचान र छनोटका साथै विषयवस्तु सँग सम्बन्ध गाँसेर व्याख्या गर्नुपर्छ ।

सहजकर्ताले यस खेलबाट सिकेका पाठलाई छलफलसँग गाँस्न सकेन भने सहभागीले यस अभ्यासलाई केवल एउटा रमाइलोका लागि खेलेको रूपमा मात्र लिन्छन् । खेलबाट सिकेका पाठलाई यदि विषय वस्तुसित सम्बन्धित गराउन सकिएन भने यो केवल समय नष्ट गर्ने काम मात्र हुन्छ । तसर्थ सहजकर्ताले यस्ता खेलपछि खेलबाट प्रस्तुत गर्न खोजेको पाठलाई आवश्यक व्याख्या गर्न र यस बारे प्रश्न गर्नका लागि पूर्णतयारी हुनु अत्यावश्यक हुन्छ । यसको व्याख्या खेल सकिने बित्तिकै सहभागी खेल खेल्दा बसेको कुर्सीबाट नउठीकन गर्नुपर्दछ । खेल सकिएपछि छलफल सुरु गर्नका लागि सहजकर्ताको पालैपालो गरी संलग्न हुनु आवश्यक हुन्छ । खेल सुरु गराउने सहजकर्ताले सहभागीसँग बसेर छलफल सुरु गराउनु पर्दछ र अर्को सहजकर्ताले टिकाटिप्पणी गर्नुपर्छ ।

सहजकर्ताले विभिन्न ठाउँमा खेलाएका खेलको अनुभव सुनाउन सक्दछन् । खेलको सफलता र विफलता उदाहरणको रूपमा देखाउन सकिन्छ । यद्यपि सहजकर्ताले प्रस्तुत गरेका विचार, अनुभव एकअर्कामा विरोधाभाषपूर्ण भने कदापि हुनुहुँदैन ।

क्रियाकलाप १०.२ समूह कार्य

समय: ४५ मिनेट

- सहभागीलाई छासमिसगरी चार समूहमा विभाजन गर्ने । पूर्वसत्रमा पहिचान तथा छनोट गरिएका सवालका आधारमा तयार पारिएका परिकल्पना तथा लक्ष्यका बारेमा चर्चा गर्ने । तीनै सवालमा समूहकार्य गर्न र विषय पहिचान गर्न लगाउनु पर्दछ जुन विषय यस प्रकार छन् (क) लक्षितवर्गको एक सूची -प्राथमिक तथा द्वितीय (ख) सम्भावित मित्रहरूको एउटा सूची र (ग) सम्भावित विरोधीहरूको एउटा सूची ।
- सहभागीहरू समूहमा विभाजित भएपछि स्रोत सामग्री १०.२ र १०.३ को (Handsout) दिनुपर्छ जुन छलफलमा सहयोगी हुन्छ । समूहकार्य सकिएपछि समूहलाई अरु सहभागीले देखने गरी आफूले गरेका कार्यको परिणामको निचोड तालिम कक्षको विभिन्न कुनामा देखिने गरी टाँस्न लगाउनु पर्दछ ।
- केही समयपछि सम्पूर्ण सहभागीलाई पूर्णछलफलका लागि बोलाई छोटो छलफल गर्ने । छलफलको सुरुआत विभिन्न प्रश्नबाट गर्न सकिन्छ जस्तै :
  - लक्षितवर्ग, मित्रगण र विरोधीहरूको पहिचान गर्ने काम कतिको सजिलो छ ?
  - कार्यक्षेत्र मै लक्षितवर्ग, मित्रगण र विरोधीहरूको पहिचान गर्नु र तालिम सत्रमा गर्नुमा के कस्तो फरक छ ? (यदि भएमा मात्र)
  - यी विभिन्न समूहहरूको पहिचान गर्नका लागि यो समूह छलफल कतिको उपयोगी भयो ?
  - तपाईंको समूहले अदृश्यवर्ग र विरोधीवर्गको पहिचान गर्न सक्यो कि सकेन ?

क्रियाकलाप १०.३ प्रस्तुति र छलफल

समय: १५ मिनेट

- स्रोत सामग्री १०.१ मा उल्लेख भएजस्तै लक्षितवर्ग, मित्रगण र विरोधीहरूको पहिचान गर्ने विभिन्न सुझाव प्रस्तुत गर्नुपर्छ । प्रस्तुतीकरण सकेपछि सहभागीसित छोटो छलफल गर्नपर्छ जुन निर्धारित समयसीमाभित्र सक्नुपर्दछ ।
- विरोधीहरू सम्बन्धी व्यावहारिक उदाहरणहरू अधिकतम दिनुपर्छ । शक्ति विश्लेषण (Force Analysis) धारणाका बारेमा चर्चा गर्नु धारणा स्पष्ट पार्नका लागि उपयोगी हुन्छ ।
- अन्तिम टिप्पणीसहित सत्रको अन्त्य गर्ने । अदृश्य विरोधीहरूको पहिचान गर्ने कार्य कठिन हुन्छ भन्ने कुरा सहभागीलाई बताउने ।

लक्षित वर्ग र विरोधीवर्ग बीच एकआपसमा थुप्रै कुरा मिश्रित (overlaps) हुन्छन् । के याद राख्नुपर्दछ भने कहिलेकाहीं एकै व्यक्ति लक्षित व्यक्ति र विरोधी व्यक्ति दुबै पनि हुनसक्दछ । यो कुरा सवाल र सन्दर्भ कस्तो छ त्यसमा भरपर्दछ ।

सत्र – १० का लागि स्रोत सामग्री

१०.१ लक्षितवर्ग, मित्रगण र विरोधीहरूको छनोट

लक्षित वर्ग

लक्षितवर्गको पहिचानविना जनवकालत गर्न सम्भव हुँदैन । सामान्यत लक्षित वर्गलाई (क) प्रमुख वर्ग र (ख) सहायक वर्ग गरी दुई समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । प्रमुखवर्गमा नीति परिवर्तन गर्न सक्ने अधिकार भएका व्यक्तिहरू पर्दछन् । प्रमुखवर्गलाई नीतिगत सवालहरूका बारेमा जानकारी दिनु नै जनवकालत रणनीतिको प्रमुख उद्देश्य हो । सहायकवर्गले प्रमुखवर्गले गर्ने निर्णयहरूमा प्रभाव पार्न सक्छन् । यद्यपि सहायकवर्गमा निर्णय लिने प्रत्यक्ष अधिकार रहँदैन ।

मित्रगण

मित्रगण भनेका जनवकालत गर्ने समूहसँग मिलेर साभ्ना लक्ष्य प्राप्तिका लागि कार्य गर्ने सबै व्यक्ति र संस्था हुन् । अर्को अर्थमा समान विचार भएका सबै संस्था र व्यक्ति हुन् । जनवकालतका उपयुक्त सहयोगी पहिचान गर्नका लागि तलका प्रश्न सहयोगी हुन्छन् :

- कुन कुन संस्था, समूह तथा व्यक्तिले नीतिगत सवालमा सरोकार राख्दछन् वा समान नीति उपर काम गर्दै आएका छन् ?
- संयुक्त कार्यदलको पहिलेदेखि नै अस्तित्व छ कि छैन वा स्थापना गर्नुपर्छ ?
- अन्य संस्थाहरूको प्रयासमा हामीले के कस्तो र कसरी सहयोग पुऱ्याउन सक्दछौं ?
- यस्ता संस्थाहरूले तपाईंबाट कस्तो भूमिका र योगदानको अपेक्षा गर्दछन् ?
- एक आपसमा सहकार्य गर्ने सम्बन्ध स्थापना गर्नुका फाइदा र बेफाइदाहरू के छन् ?
- अरु संस्थाको प्रयासमा हामीले के कस्तो सहयोग गर्न सक्दछौं ?
- त्यस्ता संस्थाले हामीबाट के कस्तो भूमिका वा योगदानको आशा गर्दछन् ?
- हाम्रा विरोधीका पनि विरोधी हुनसक्छन् जसले हामीले उठाएका सवालमा चासो राख्दैनन् तर हामीले कमजोर बनाउन खोजेका विरोधीहरूलाई प्रभावित गरी आफ्नो वशमा ल्याउन चाहन्छन् । यस्ता शक्तिसित हामीले आफ्नो अडान नगुमाईकन काम गर्न सक्छौं कि सक्तैनौं ?
- अन्य संस्थाहरूले हाम्रो आफ्नो संस्थासित सहकार्य गर्न तथा सहयोग गर्न सक्तछन् कि सक्तैनन् ?

सहकार्य/साथमा मिलेर जनवकालतको प्रयास गर्दा हुने लाभ

सहयोग वा सहमिलन (coallition) भनेको सङ्गठन र व्यक्तिहरूको एक समूह हो जो एकैसाथ मिलेर समन्वयात्मक रूपमा समान लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तिका लागि कार्य गर्दछन् ।

सहयोग वा सहमिलनमा कामगर्दा हुने लाभ तलका बुँदामा उल्लेख गरिएको छ :

- स्रोत, अनुभव, विश्वसनीयता र पारदर्शितामा वृद्धि हुन्छ ।
- शक्ति वृद्धि भएका कारण नीतिगत परिवर्तनमा सफल हुने सम्भावना वृद्धि हुन्छ ।

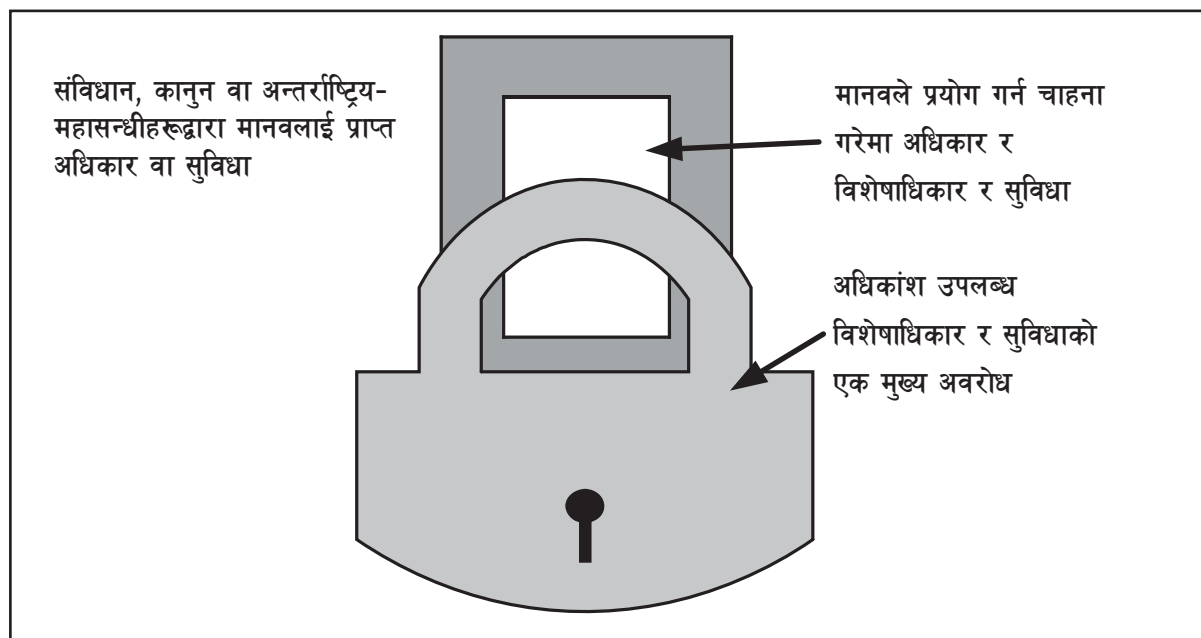
- कम अनुभव भएका सहकर्मी सदस्यहरूको जनवकालत सम्बन्धी क्षमता वृद्धि हुन्छ ।
- सङ्ख्यात्मक रूपमा संरक्षण वा सहयोगीको वृद्धि हुन्छ ।
- विभिन्न सवालहरूमा जनवकालत गर्न सम्मिलित सहकर्मी पक्षहरूलाई प्रोत्साहन र आश्वासन प्राप्त हुन्छ ।

विरोधीहरू (Opponents)

विरोधीहरू भनेका ती व्यक्ति तथा संस्थाहरू हुन् जसले तपाईंले परिवर्तन गर्न चाहेको विषयमा विरोध गर्दछन् । विरोधीहरू छैनन् भने जनवकालतको प्रयास गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि हुँदैन । तर वास्तवमा विरोधीहरू जहिले पनि हुन्छन् । तपाईंका लक्षितवर्ग धेरै बलिया विरोधी हुनसक्छन् । प्रस्ट रूपमा हाम्रा विरोधीहरू पहिचानका लागि सामाजिक संरचना जहाँ छेउलगाइएका र विपन्न समुदाय हुन्छन् त्यस समाजको सम्पूर्णपक्षको राम्रोसित विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । विरोधीहरूको पहिचान गर्न तथा परास्त गर्नका लागि तल दिएका प्रश्नले सहयोग पुऱ्याउँन सक्छन् :

- प्रस्तावित नीति परिवर्तनको विरोध गर्ने कुनै संस्था र व्यक्ति छन् कि छैनन् ?
- त्यस्तो विरोधका कारण के के हुन् ? परिवर्तनबाट के हानी हुन्छ भनेर उनीहरू विरोध गर्दछन् ?
- हाम्रो जनवकालतका पहलमा ती संस्था र व्यक्तिले के कस्ता चुनौती दिन्छन् ?
- हाम्रा विरोधीहरूले पार्ने प्रभावलाई के कसरी घटाउन सकिन्छ ?

१०.२ जनवकालत तथा श्रोतागण (विरोधीहरू)

१०.३ श्रोताहरूको विश्लेषण (विरोधीहरू)

कानूनले जनतालाई दिएको सुविधा र अधिकार लागुगर्दा अनेक अवरोध आइपर्दछन् । जनवकालतको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा अवरोध भनेका नै विरोधी पक्ष हुन् । हाम्रा विरोधीहरूको विभिन्न शक्तिसित सम्बन्ध रहेको हुन सक्दछ । दुईवटा उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएका छन्:

उदाहरण १

गाउँको एउटा नेताले आफ्ना आफन्त र साथीभाइहरूको अधिकारबाहेक अरु साधारण गाउँलेको अधिकारलाई मान्यता नै दिदैनन् । त्यो नेताले त्यस्तो साहस गर्नुको पछि तल उल्लेख भएका कारण हुनसक्दछन् :

- नेताको कुनै एकजना आफन्त लोकप्रिय राजनीतिक दलमा सक्रिय हुनसक्छ ।
- नेताको अन्य वरिष्ठ राजनीतिज्ञहरूसित राम्रो सम्बन्ध हुनसक्छ ।
- ती राजनीतिज्ञहरूको कार्यकारी अधिकारसम्पन्न व्यक्तिहरूसँग राम्रो सम्बन्ध हुनसक्छ ।
- सत्तामा रहेका राजनीतिक दलले आफ्नो फाइदाका लागि कर्मचारीवर्गलाई प्रभावित गर्नसक्दछ ।
- त्यसकारण कर्मचारीले गाउँले नेताको फाइदाका लागि खुसीसाथ काम गर्नसक्छन् ।

वा किन कि :

- गाउँले नेताको व्यापारीहरूसँग राम्रो सम्बन्ध वा साझेदारी हुनसक्छ ।
- व्यापारीहरूले कर्मचारीलाई विभिन्न तरिकाले आफ्नोहितका लागि प्रभावित वा प्रयोग गर्नसक्दछन् ।
- आवश्यक परेको खण्डमा व्यापारीले राजनीतिज्ञहरूलाई पनि प्रभावित गर्नसक्दछन् ।
- त्यसकारण राजनीतिज्ञ र कर्मचारीले उक्त गाउँले नेतालाई सहयोग गर्नसक्दछन् ।

वा किन कि :

- नेताको एउटा छोरा सरकारी कर्मचारी हुनसक्छ ।
- नेताले वरिष्ठ कर्मचारीसँग राम्रो सम्बन्ध कायम गरेको हुनसक्छ ।
- ती वरिष्ठ कर्मचारीले राजनीतिज्ञहरूलाई प्रभावित गरी प्रयोग गर्नसक्दछन् ।
- ती राजनीतिज्ञले गाउँले नेताको हितका लागि स्थानीय कर्मचारीलाई परिचालित गर्नसक्दछन् ।

उदाहरण २

स्थानीय गैरसरकारी संस्थाले नाफामुखी नभइ काम गर्ने दाबी गरेपनि नाफाकमाउने प्रवृत्ति रहेको हुन्छ र स्थानीय शासनको मूल्य मान्यताको अवहेलना गर्दछन् । यसरी अवहेलना गर्नुको कारण तलका बुँदामा स्पष्ट पारिएको छ :

- ती संस्थाले ठूला दातासँग राम्रो सम्बन्ध कायम गरेको हुन्छ ।
- दाताहरूले उच्च तहका सरकारी अधिकारीहरूसँग घनिष्ठ सम्बन्ध कायम गरेको हुनसक्छ ।
- यस प्रकारको सम्बन्धका कारण गैरसरकारी संस्थाले जे जस्तो काम गरे पनि सरकारी कर्मचारीले त्यस्तो राम्रो भन्ने गर्छन् ।
- त्यस्ता सरकारी कर्मचारीले गैरसरकारी संस्थाको फाइदाका लागि आवश्यकताअनुसार स्थानीय कर्मचारीलाई तत्काल परिचालन गर्न सक्दछन् ।
- त्यसकारण त्यस्ता संस्थाले स्थानीय तहमा जनताको विश्वास हासिल गर्नुपर्छ भन्ने कुरा आशयकता ठान्दैनन् ।

वा किन कि :

- यस्ता संस्थासित ठूला ठूला प्रतिष्ठान् वा कम्पनीबाट प्रशस्त आर्थिक स्रोत सहयोग भएको हुनसक्छ ।
- गैरसरकारी संस्थाले गरिबबाट केही पाइन्छ भन्ने आशा राखेको नहुनसक्छ ।

- प्रतिष्ठान अथवा कम्पनीहरूले व्यापार प्रवर्द्धनका लागि गैरसरकारी संस्थालाई देखाउने दाँतका रूपमा प्रयोग गर्नसक्दछ ।
- यी नेताहरूलाई लोकप्रियताको आवश्यकता पर्नसक्दछ ।
- सरकारी कर्मचारी र स्थानीय नेताले व्यक्तिगत लाभ र आफन्तको जागीरका लागि गैरसरकारी संस्थासँग सम्बन्ध कायम गरेका हुनसक्छन् ।
- आफूलाई आवश्यकता भएअनुसार त्यस्ता गैरसरकारी संस्थाले विविध प्रकारका शक्ति परिचालन गर्न सक्छन् ।
- त्यसकारण गैरसरकारी संस्थाले जनताको आवाजको बेवास्ता गरेपनि आफू सुरक्षित छु भन्ने महसुस गर्नसक्छ ।

छेउलगाइएका समूहहरूलाई कानून, नियम र प्रणालीले प्रदान गरेका अधिकार वा सुविधाको उपयोगको पहुँचबाट वञ्चित गराउने बाधा अडचनहरूलाई हटाउने काम जनवकालतले गर्दछ । कुनै अवरोध नभए जनवकालतको आवश्यकता पनि पर्दैन। जनवकालत पहलका लागि कुनै व्यक्ति वा सङ्घ-संस्थामा रहेका अधिकार वा सुविधाहरूको अवरोधहरू नै वास्तवमा विरोधीहरू हुन् । जनवकालत पहल गर्ने क्रममा त्यस्ता अवरोधको शक्ति र आकार कस्तो र कत्रो छ भन्ने कुरा पता लगाई हटाउनु नै बुद्धिमानी हुन्छ ।

एउटा बलियो विरोधीका लागि पूर्ण रूपमा तयार गरेको जनवकालत पहल आवश्यक पर्दछ । यस्ता जटिल अवरोधलाई हटाउन लामो समय लाग्न सक्छ । कतिपय सवालहरूमा जनवकालतकर्ता असफल पनि हुन सक्छन् । खराब भन्दा खराब अवस्थामा पनि जनवकालत कर्ता सङ्घर्षलाई निरन्तरता दिन तयार हुनुपर्दछ । अवरोधहरू केवल व्यक्तिको प्रवृत्तिका कारणले मात्र उत्पन्न हुने नभई अन्य कारण जस्तै विरोधाभाषपूर्ण कानून तथा सत्ताको माथिल्ला तहबाट आउने निर्देशनका कारणले पनि उत्पन्न हुनसक्छन् । कानूनसँग सम्बन्धित अवरोधहरूका बारेमा जनवकालत गर्नु परेमा यो अत्यन्त चुनौतीपूर्ण हुन गई सफलताको संभावना पनि न्यून हुन जान्छ ।

सत्र - ११

जनवकालतका चरणहरू - मैत्रीगण निर्माण र सञ्जाल

समय: १ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको समग्र उद्देश्य

जनवकालत पहलका लागि मैत्रीगण (Alliance) निर्माण एवं सञ्जाल विस्तार प्रक्रियाको महत्त्वका बारेमा परिचित हुनु ।

सत्रका विशेष उद्देश्यहरू:

- जनवकालतका लागि मैत्रीगणको महत्त्वको वर्णन गर्नु ।
- सञ्जालका लागि महत्त्वपूर्ण तत्त्वहरूको पहिचान गर्नु ।
- मैत्रीगण र सञ्जालबीचको भिन्नता छुट्याउनु ।

क्रियाकलाप	समय (मिनेटमा)	
क्रियाकलाप ११.१ मैत्रीगणको आवश्यकता र प्रकृति	३०	(३०)
क्रियाकलाप ११.२ असल मैत्रीगणका लागि आवश्यक तत्त्वहरू	३०	(६०)
क्रियाकलाप ११.३ मैत्रीगण र सञ्जाल बीचका भिन्नता	३०	(९०)

पूर्व तयारी

- यदि विभिन्न देशहरूबाट प्राप्त अनुभवका आधारमा केही सफल मैत्रीगण र सञ्जालका उदाहरणहरू तयार गरी सत्र सञ्चालन गर्न सकिएमा तालिम अझ बढी प्रभावकारी हुन्छ र यस्ता उदाहरणहरूका संक्षिप्त हेन्डआउट (hands out) सहभागीलाई उपलब्ध गराउन सकेमा सिकाई तथा प्रशिक्षणका लागि सहयोगी सिद्ध हुन्छ ।
- वास्तविकतामा आधारित सन्दर्भ सामग्रीको थप जानकारी यस सत्रमा दिनुपर्छ । यदि त्यस्ता थप जानकारी दिन सक्ने सामग्री तालिमका लागि जुटाउन सकिएन भने सहभागीलाई यस्ता सन्दर्भ सामग्री कहाँ र कसरी पाइन्छ भन्ने कुरा छुट्याउन सक्ने गरी निर्देशित गर्नुपर्छ ।

यस सत्रका लागि आवश्यक सामग्री

स्रोत सामग्री ११.१ मैत्रीगण / सहमिलन सञ्जाल निर्माण

स्रोत सामग्री ११.२ सहमिलन र सञ्जाल बीच भिन्नता

अन्य सामग्री

सहजकर्ताहरूका लागि सुभाष - ११

क्रियाकलाप ११.१ मैत्रीगणको आवश्यकता तथा प्रकृति

समय: ३० मिनेट

- यस सत्रको सुरुआत एउटा गैरसरकारी संस्थाले गरेको काम देखाउन काल्पनिक अवस्थाको भूमिका प्रदर्शनबाट गर्न सकिन्छ । भूमिका प्रदर्शनका दृश्य निम्नलिखित छन्:
  - कुनै खास नीति परिवर्तनको दायित्व बोकेका एकजना सरकारी कर्मचारी आफू अधिको टेबुलमा धेरै फाइलहरू छरपट्ट गरी कुर्सीमा बसिरहेका हुन्छन् ।
  - गैरसरकारी संस्था र सामुदायिक संस्थाका केही मानिस कुनै नीति परिवर्तनका लागि निवेदन गर्न भनी आउछन् । अभिवादन पश्चात् पहाडी भेकको वन कार्यक्रमको नीति परिवर्तन सम्बन्धमा कुरा गर्न थाल्छन् ।
  - यस बैठकका लागि पहिले नै समय लिई भेट्ने योजना बनाएको र सोही बमोजिम गैसस तथा सामुदायिक संस्थाका प्रतिनिधिलाई नीति परिवर्तनको सवालमा छलफल गर्न उनीहरूलाई बोलाएको हुन्छ ।
  - केही समय छलफल हुन्छ । अन्त्यमा सरकारी कर्मचारीले तल लेखेका कुरा बताउँदछन् :
    - तपाईंहरूका संस्था जस्ता अन्य विभिन्न संस्थाका मानिसलाई मैले भेटेको छु ।
    - उनीहरूले पहाडी वन व्यवस्थापन नीति सम्बन्धी विभिन्न प्रस्तावहरू ल्याउँछन् ।
    - उदाहरणका लागि ती केही प्रस्तावमा सरकारद्वारा पहाडी वनको संरक्षण हुनुपर्छ भनेको हुन्छ भने तपाईंहरू लगायत अरू केही मानिसले चाहिँ यो दायित्व र अधिकार दुबै जनताको हो भन्छन् ।
    - सबै प्रतिनिधिहरूका कुराबाट मैले के निष्कर्ष निकाले भने तपाईंहरू एकआपसमा भेलाभएर आफ्ना विचार आदानप्रदान गर्नुहुँदो रहेनछ ।
    - जबसम्म तपाईंहरू फरक फरक प्रकारका प्रस्ताव लिएर आइरहुनुहुन्छ तबसम्म हामी केही पनि गर्न सक्दैनौं र स्थिति यथावत रहिरहन्छ ।
    - त्यसकारण मेरो सल्लाह के छ भने तपाईंहरू एउटै विचार र प्रस्ताव लिएर आउनुहोस् ताकि हामी त्यसका बारेमा सोच्न सकौं ।

यस विषयमा गैरसरकारी/सामुदायिक संस्थाका प्रतिनिधिले कुनै प्रतिक्रिया दिदैनन् र उनीहरू त्यहाँबाट विदा हुन्छन् ।

यस भूमिका प्रदर्शनमा सरकारी कर्मचारीको भूमिका विशेष किसिमको छ । अपेक्षित परिवर्तनका लागि नागरिक समाजका सङ्घ संस्थाहरू बीच एकताको अभाव छ र उनीहरू संयुक्त कार्य गर्न सङ्गठित भएका छैनन् भनी देखाउन सक्ने व्यक्तिलाई यो भूमिका गर्न सावधानीपूर्वक तयार गर्नुपर्दछ । कुनै गैरसरकारी संस्था/सामुदायिक संस्थाले यसलाई तार्किक र ठीक छ भने पनि साभ्ना सवालमा साभ्ना आवाज नभएसम्म जनवकालत सफल हुन सक्दैन ।

यस भूमिका प्रदर्शनको योजना खास कार्यशालामा देखाउनका लागि तयार गरिएको हो । यद्यपि सबै तालिममा यस्तै खालको भूमिका प्रदर्शन गर्नुपर्छ भन्ने छैन । सहजकर्ता आफैले यस्तै अन्य उपयोगी भूमिका स्थानीय सन्दर्भका तालिमको आवश्यकताअनुसार तयार गर्नुपर्छ । यसरी तयार गरिने भूमिकामा परिवर्तनका लागि दबाब समूहको एकताविना सफलता प्राप्त गर्न सकिदैन भन्ने सन्देश गर्नुपर्ने कुरामा ध्यान राख्नुपर्दछ ।

- भूमिका प्रदर्शन सकिएपछि सहभागीहरूलाई विभिन्न प्रश्न सोध्नुपर्दछ जस्तै : यस भूमिका प्रदर्शनमा तपाईंले के देख्नु भयो ? यस्तो घटना वास्तविक जीवनमा घट्छन् कि घट्दैनन् ? यसबाट हामीले के सिक्न सक्छौं ? आदि
- केही सहभागीको प्रतिक्रिया सुनिसकेपछि पुनः प्रश्न सोध्नुपर्छ । जस्तै : यस प्रकारको अवस्थामा जनवकालत गर्न सम्भव हुन्छ कि हुँदैन ? एउटा संस्थाले मात्र जनवकालत गर्न सक्छ कि सक्तैन ? नीतिगत परिवर्तन गर्नका लागि यदि कुनै एक संस्थाले अन्य संस्थाको सहयोग नलिइकन जनवकालतको पहल सुरु गरेको खण्डमा के हुन्छ ?
- सहभागीहरूबाट आएका विचार पाटीमा बुँदाबुँदा गरी सान्दर्भिक विषयवस्तुको लाइनमा अर्थात् खासगरी मैत्रीगणको आवश्यकता सम्बन्धी शीर्षकमा लेख्नुपर्दछ ।
- अन्त्यमा जनवकालत पहलमा मैत्रीगणको आवश्यकता प्रष्ट पार्नका लागि स्रोत सामग्री ११.२ का प्रमुख बुँदाहरू सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ । पूर्ण छलफलको बेला सहभागीबाट आएका बुँदाहरूसँग टिप्पणीका बुँदाको सम्बन्ध जोड्नुपर्दछ ।

क्रियाकलाप ११.२ राम्रो मैत्रीगणमा हुनुपर्ने आवश्यक तत्त्वहरू

समय: ३० मिनेट

जनवकालत पहलको प्रभावकारीताका लागि मैत्रीगणको आवश्यकता पर्दछ भन्ने कुरा अधिल्लो सत्रमा छलफल भएबाट स्पष्ट भइसकेको छ भन्ने कुरा सहभागीलाई याद दिलाउनुपर्छ । साथै अर्को कुरा पनि भन्नु पर्दछ कि व्यक्तिगत प्रयासबाट मात्र जनवकालतलाई अगाडि बढाउन सकिदैन । यदि यो कुरा सत्य हो भने हामीले मैत्रीगणको विकास कसरी गर्न सक्छौं ? भन्ने विषयमा केही समय छलफल गर्नु उचित हुन्छ ।

- मैत्रीगण निर्माणका लागि ध्यान दिनु पर्ने आवश्यक तत्त्व सम्बन्धी व्यावहारिक उदाहरण समावेश भएको स्रोत सामग्री ११.३ प्रस्तुत गर्नुहोस् ।
- समयले अनुमति दिएमा पूर्णछलफलका लागि सहभागीलाई केही समय दिन सकिन्छ । छलफलको सुरुआत यी प्रश्नहरूबाट गर्न सकिन्छ - विभिन्न संस्थाले यस्ता तत्त्वहरू उपर ध्यान दिन्छन् कि दिदैनन् ? - खासगरी हामीले चिनेका गै.स.सं. र सामुदायिक संस्थाहरूले ? अधिकांश गै.स.सं. किन अरुबाट अलग भएर काम गर्दछन् ? यदि मैत्रीगण सजिलैसित प्रभावित हुँदैनन् भने त्यसका कारण के के हुन् ? हामी त्यस्ता अभाव पूरा गर्न सक्छौं कि सक्तैनौं ? हामी सबैले मनन गर्नुपर्ने प्रश्न यिनै हुन् ।

क्रियाकलाप ११.३ मैत्रीगण र सञ्जाल बीच गिन्नता

समय: ३० मिनेट

- स्रोत सामग्री ११.२ मैत्रीगण र सञ्जाल बीच फरक देखाउने सामग्री प्रस्तुत गर्नुपर्छ । क्षेत्रीयतहमा सफल भएका मैत्रीगण र सञ्जालहरू सम्बन्धी अनेक उदाहरण प्रस्तुत गर्नुपर्छ । यदि त्यस्ता उदाहरणहरूको सूची छ भने प्रदर्शनका लागि एउटा कागजको पाना लेखी भित्तामा टाँस्न पनि सकिन्छ ।

- प्रस्तुत गरिसकेपछि सहभागी ती प्रस्तुत बुँदाहरूमा सहमत छन् कि छैनन् भनी सोधनुपर्छ । छलफलका बेला कुनै विवाद भएमा यी दुई शब्द बीच स्पष्ट सीमारेखा हालसम्म नकोरिएको कुरा सहभागीलाई बताइ दिनुपर्दछ । कुनै खास कामका लागि निर्मित असल मैत्रीगण पछि गएर सञ्जालमा परिणत हुनसक्दछ । त्यसैगरी एक असल सञ्जाल कुनै सवाल विशेषमा काम गर्नका लागि असल मैत्रीगण बन्न सक्दछ ।

त्यसपछि सत्रको अन्तिम निष्कर्ष दिनुपर्दछ । सत्र समापन निष्कर्षका लागि तलका बुँदा सहयोगी हुन्छन्:

- मैत्रीगण निर्माण जनकालतको मूल तत्त्व हो । जनकालतकर्ताहरू यदि एउटा साभामा मञ्चमा आउन सकेनन् भने उनीहरूले प्रभावकारी रूपमा जनकालत गर्न सक्दैनन् भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।
- सफल जनकालतको परिणाम स्वरूप व्यापक सुधार हुने हुँदा ती उपलब्धी हासिल गर्नका लागि व्यापक सहभागिता आवश्यकता पर्दछ ।
- जनकालतलाई फुटबल खेलसँग तुलना गर्न सकिन्छ । यदि कुनै एक समूहले दर्शको शुभेच्छा पाए भने टिमले राम्रो परिणाम देखाउन सक्छ दर्शकको प्रोत्साहनले खेलखेलने सदस्यलाई साहस आउँदछ । यस अवस्थाले उनीहरूलाई सफलताको बाटोतिर डोर्‍याउँछ ।

सत्र – ११ का लागि स्रोत सामग्री

११.१ मैत्रीगण/सहकार्यगण र सञ्जाल निर्माण

मैत्रीगण/सहमलिन (Alliances/coalitions) भनेको समान लक्ष्यका लागि समन्वयात्मक रूपमा सहकार्य गर्ने संस्थाहरूको एक समूह हो । सहकार्यगणको गठन कुनै खास अभियानका वा मामिलाका लागि गरिन्छ । यद्यपि सञ्जाल भनेको संस्थाहरूको छाता वा सङ्घ हो जुन सम्पूर्ण सदस्यको सामूहिक उद्देश्यका लागि गठन गरिन्छ ।

महत्त्व: खासगरी नीतिगत परिवर्तन र जनसशक्तीकरण तथा जनवकालत पहल गर्नका लागि एउटा प्रजातान्त्रिक समाजनामा विविध प्रकारका संस्था पाइनु नै एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । तलका बुँदाहरूमा सहकार्यगण र सञ्जालको आवश्यकता किन हुन्छ भन्ने विशेष कारणहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

- सहकार्य गर्दा कम खर्चिलो हुन्छ ।
- समान लक्ष्य प्राप्तिका लागि स्रोतसाधनको प्रयोग संयुक्त रूपमा गर्न सकिन्छ ।
- दोहोरोपनको सम्भावनालाई घटाउन सकिन्छ ।
- मनमिल्ने संस्थाहरूको सहकार्यले सङ्घमा शक्ति र क्षमता छ भन्ने कुरा देखाउँदछ ।

मनन गनुपर्ने तत्त्वहरू: एउटा सञ्जाल/सहकार्यगण गठनको काम विशेष रूपले हेर्दा सामान्य लाग्छ । तर जब विस्तृत रूपमा गहिराइमा जाइन्छ तब यो जटिल कार्य वा विषय हो भन्ने लाग्दछ । तल दिएका बुँदाहरूले यस प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न सहयोग गर्दछन् :

- संस्थागत तहमा पारदर्शिता, सामाजिक न्याय र सहभागिताको स्वसमीक्षा गर्नुपर्छ ।
- अन्य सङ्घ संस्थाहरूले यस विषयमा विश्वास गर्छन् कि गर्दैनन् भनेर संस्थागत विश्वसनीयताको समीक्षा गर्नुपर्छ ।
- व्यक्तिहरू विश्वासयोग्य छन् कि छैनन् भनेर व्यक्तिगत विश्वसनीयताको समीक्षा गर्नुपर्छ ।
- साझा आधार पता लगाउने अभिप्रायले सबै जिम्मेवार सदस्यहरूको दूरदृष्टि र लक्ष्यको समीक्षा गर्नुपर्छ र
- साझा लक्ष्यका लागि न्यूनतम प्रतिवद्धता निर्धारण र सहमति निर्माण गर्नुपर्दछ ।

एक व्यक्ति वा संस्था कुनै एक क्षेत्रमा प्रभावकारी हुनसक्छ सबै क्षेत्रमा होइन । गुजरातको “सेवा”, दक्षिण भारतको “NCAS” र नेपालको “फेकोफन” लाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ । यदि यी संस्थाहरूले अन्य संस्थाहरूसँग आफ्नो विषयक्षेत्रमा सम्बन्ध बढाएमा यिनीहरूको प्रभाव बलियो हुनसक्छ । सहकार्य भनेको विभिन्न तहबाट समान किसिमको आवाज उठाउने क्षमता हो । यसले गर्दा नीति निर्माणकर्ताहरूलाई कुरा सुन्न बाध्य तुल्याउँदछ । केही उदाहरणहरू तल दिइएका छन्:

“सेवा”, (SEWA) गुजरात, भारत: बेरोजगार महिलाहरूको सामूहिक सहभागिता जुटाउने “सेवा” एक अगुवा संस्था हो । फलस्वरूप बेरोजगार महिलाहरूको आवाजलाई उठाउन र उनीहरूलाई विभिन्न विकासका क्रियाकलापमा संलग्न गराउने सफल पनि भएको छ । तथापि यस्तै तरिका अरूणाञ्चलमा प्रभावकारी भएको पाइएन ।

“क्यान” (CAN) मेघालय, भारत: मेघालयका ग्रामीण युवा समूहले एउटा सानो “जनवकालत र सञ्जाल केन्द्र (CAN) नामक सञ्जाल गरीबको पक्षमा आवाज उठाउने उद्देश्यले सुरु गरे । यद्यपि उनीहरूले समान प्रकृतिका समस्या भएको नागाल्याण्डसँग सम्बन्ध राखेनन् ।

“फेकोफन” (FECOFUN) नेपाल: सामुदायिक बन उपभोक्ता महासंघ नेपालले वन सम्बन्धी जनताका अधिकारका लागि आवाज उठाइरहेको भए तापनि पानी र महिलाहरूका सवालमा कार्यरत अन्य संस्थाहरूले गरेको कामका बारेमा थाहा छैन ।

नेपालमा बाँधाश्रम: बाँधाश्रम आन्दोलन नेपालमा लोकप्रिय छ । आन्दोलनको बेला धेरै सङ्घ संस्थाहरूले सहकार्य गरे । तथापि उनीहरूले गरेको कार्यको अनुभव आदान प्रदान अन्य क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरूसित सही ढङ्गले भएन ।

११.२ मैत्रीगण/सहकार्यगण र सञ्जाल बीच भिन्नता

मैत्रीगण र सञ्जाल बीचको भिन्नता छुट्याउनु धेरै गाह्रो छ । यी दुई धारणालाई छुट्याउने कुनै मान्य सिद्धान्त स्थापित भएको छैन । तथापि व्यावहारिक अनुभवका आधारमा भिन्नता प्रष्ट्याउन तयार गरिएका बुँदाहरू तल दिइएका छन् ।

आंकलन	मैत्रीगण	सञ्जाल
उद्देश्य	अल्पकालीन उद्देश्यका लागि बनेका	दीर्घकालीन उद्देश्यका लागि
समेटिएको क्षेत्र	बृहद् क्षेत्र	सीमित भौगोलिक क्षेत्र
कार्य क्षेत्र	एउटा खास कार्य	विविध कार्य
सङ्ख्या	धेरै सङ्घ संस्थाहरू	थोरै सङ्घ संस्थाहरू
समानता	सवालमा समानता	पूर्ण समानता
प्रकृति	अस्थायी	स्थायी
आदान-प्रदान	विचार आदान प्रदान	स्रोत आदान प्रदान
उपस्थिति	आवाजको उपस्थिति	भौतिक उपस्थिति
अपेक्षाहरू	नीतिगत परिवर्तनहरू	सामान्य
वैधानिकता	सामान्य समझदारी	लिखित दस्तावेज

सत्र - १२

जनवकालतका चरणहरू- सञ्चार जनवकालत

समय : १ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको समग्र उद्देश्य

विभिन्न राष्ट्रमा भएका सञ्चार जनवकालतका अनुभव आदान प्रदान गरी केही निश्चित पक्षलाई प्रष्ट्याउनु ।

सत्रका विशेष उद्देश्य

- जनवकालतमा सञ्चार माध्यमको महत्त्वको व्याख्या गर्नु ।
- सञ्चार माध्यमको छनोटमा विचार गर्नुपर्ने तत्त्वहरूको पहिचान गर्नु ।
- विभिन्न देशमा सञ्चार जनवकालतमा हासिल गरेका अनुभव आदान प्रदान गर्नु ।

क्रियाकलाप	समय (मिनेटमा)	
क्रियाकलाप १२.१ जनवकालतमा सञ्चार माध्यमको आवश्यकता र महत्त्व	३०	(३०)
क्रियाकलाप १२.२ सञ्चार माध्यम छनोटमा विचार गर्नुपर्ने तत्त्वहरू	६०	(९०)

पूर्व तयारी

- जनवकालतमा सञ्चार माध्यमको प्रयोगका सम्बन्धमा कुनै निश्चित पद्धतिले सधैं काम गर्छ भनेर भन्न सकिन्न किन भने सञ्चार विशेषज्ञहरूले पनि सञ्चार माध्यममा सवालहरू प्रकाशित भए भनेर भन्न सक्तैनन् । तर सञ्चार वकालत भनेको कुनै विषय वा सवाल प्रकाशित गर्नु मात्र पनि ठूलो कुरा हो । जनवकालतकर्ताहरूले गरेर सिकने सिद्धान्तका आधारमा कार्य सञ्चालन गर्नुपर्दछ । यो सत्र विभिन्न सन्दर्भका मामिला तथा विषयहरू आदान प्रदान गर्न महत्त्वपूर्ण हुनेछ ।
- विभिन्न देशमा सञ्चार माध्यमको सफल प्रयोग र दुरुपयोग सम्बन्धी अनेक उदाहरण दिनुपर्छ । यदि कुनै सञ्चार माध्यमको व्यावहारिक तथ्यपरक अध्ययन कुनै सवालमा गर्न सक्नु भएको र त्यसको निष्कर्षको अनुभव सहभागीहरूसित आदान प्रदान गर्नु भयो भने सत्र बढी रोचक र प्रभावकारी हुन्छ । तालिमपूर्व यदि त्यस्तो अध्ययन गर्न सकिएको छैन भने सहभागीलाई तालिमपछि आफ्नो सन्दर्भमा अध्ययन गर्नका लागि सुझाव दिन सकिन्छ ।

सत्रका लागि आवश्यक स्रोत सामग्री

स्रोत सामग्री १२.१ जनवकालतमा सञ्चार माध्यम ।

स्रोत सामग्री १२.२ नेपालमा सामुदायिक वन सम्बन्धी घटना अध्ययनमा सञ्चार माध्यमले ओगटेको स्थान ।

अन्य सामग्री

सहजकर्ताहरूका लागि सुभाष - १२

क्रियाकलाप १२.१ जनवकालतमा सञ्चार माध्यमको महत्त्व र आवश्यकता

समय: ३० मिनेट

- सातगन्ति खेल (Seven up) खेलद्वारा यस सत्रको सुरुआत गर्नुपर्छ । यो धेरै सजिलो खेल हो । यसका नियम तल दिएका छन्:
  - तालिम कक्षमा सहभागीलाई गोलो भएर बस्न वा उभिन लगाउने । यस खेलमा सबै सहजकर्ताले पनि भाग लिन सक्छन् ।
  - खेलका नियम प्रष्टपारी दिनुपर्दछ । समान्य नियम के हो भने एक जनाले १ बाट गन्ति सुरु गर्ने र अर्कोले २, अर्कोले ३ गर्दै बायाँबाट दायापट्टिको दिशामा गन्ति गर्दै जानुपर्दछ । गन्तिको क्रममा सातौँ सङ्ख्या पुग्ने व्यक्तिले सात अङ्क भन्नुको साटो माथि (UP) भन्ने । त्यसपछि जब जब सातले गुणनगर्दा आउने सङ्ख्या वा अङ्क, जस्तै : १४, २१ आदि अथवा सातको अङ्क भएको सङ्ख्या पर्ने अङ्क जस्तै : १७, २७ आदि गन्ति गरिँदा सात नभनेर माथि (UP) भन्नुपर्दछ । जसले भुक्किएर ७ भन्दछ त्यो सहभागी खेलबाट बाहिरिन्छ । अङ्क वा माथि (UP) भन्न ढिलो गर्ने वा हिचकिचाउने सहभागी पनि खेलबाट बाहिरिन्छ ।
  - खेल खेल्दा एकदम छिटो छिटो गर्नुपर्दछ । कसैलाई अङ्क वा (UP) भन्नका लागि सोच्ने समय दिनु हुँदैन । जसले (UP) भन्नुको साटो ७ भन्दछ ऊ खेलबाट बाहिरिन्छ ।
  - खेल धेरै पटक दोहोर्‍याउनु पर्छ ताकि अधिकांश सहभागी खेलबाट बाहिरिऊन् ।
  - सात अप (Seven UP) खेलका धेरै प्रकार छन् । सहभागीलाई भुक्क्याएर गल्ती गराउने तरिका पनि धेरै छन् । त्यसकारण यो खेल खेलाउन चाहने सहजकर्ताहरूले यस खेलको पूर्वअभ्यास गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्दछ ।
- छलफलको सुरुआत जनवकालत पहलमा सञ्चार माध्यमको भूमिका विषयबाट गर्नुपर्छ । सत्रको सुरुमा सहभागीलाई केही प्रश्न सोध्नु पर्दछ । वैकल्पिक प्रश्नहरूका प्रकार तल उल्लेख भएअनुसार छन् :
  - जनवकालतमा हामीलाई सञ्चार माध्यमको आवश्यकता किन पर्दछ ?
  - जनवकालतमा सञ्चार माध्यमले के कस्ता भूमिका खेल्न सक्छ ?
  - जनवकालतमा सञ्चार माध्यमको के कस्तो महत्त्व छ ?
- सञ्चार माध्यमको आवश्यकता र महत्त्वका बारे एउटा सानो प्रस्तुतीकरण गर्नुपर्छ । यस प्रस्तुतीकरणका लागि स्रोत सामग्री १२.१ को प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- प्रस्तुत गरिएका बुँदाहरूमा छुट्याइएको समय बाँकी भएमा केही समय छलफल गर्नुपर्दछ ।

क्रियाकलाप १२.२ सञ्चार माध्यम छनोटका लागि तत्वहरू

समय : १ घण्टा

- प्रस्तुतीकरण समाप्त हुनेबित्तिकै सहभागीहरूलाई छ्वासमिसे विधिबाट ४ समूहमा विभाजन गर्ने । समूहलाई एउटा घटना अध्ययन (स्रोत सामग्री. १२.३) दिने र यस घटना अध्ययनमा सञ्चार जनवकालत रणनीतिको प्रयोगमा भएको अभाव पता लगाउन सहभागीलाई भन्ने । यस छलफलका लागि प्रत्येक समूहलाई २० मिनेटको समय दिने ।
- पूर्णछलफलको सत्रमा आएपछि सहभागीलाई घटना अध्ययनमा के अभाव थियो सोध्ने । प्रश्न प्रत्येक समूहलाई प्रस्तुतीकरणको शैलीमा अलग अलग सोध्नुपर्दछ ।
- सहभागीबाट आएका सबै बुँदा पाटीमा लेख्नुपर्दछ । यदि समय भएमा केहीबेर छलफल गर्नु राम्रो हुन्छ । विभिन्न देशमा सञ्चार जनवकालतबाट प्राप्त अनुभवहरू आदान-प्रदान गर्नका लागि सहभागीलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ ।
- सञ्चार माध्यमले जनवकालतमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ भन्ने कुरामा प्रकाश पार्दै यस सत्रको अन्त्य गर्नुपर्दछ । तर सञ्चार माध्यमको संलग्नता वा प्रयोगमा जनवकालतकर्ता चयनात्मक वा उपयुक्त सञ्चार माध्यमको छनोट गर्नुपर्दछ । यो जनवकालतका लागि एउटा ठूलो चुनौतीपूर्ण पक्ष हो ।

सत्र – १२ का लागि स्रोत सामग्री

१२.१ जनवकालतमा सञ्चार

सर्वप्रथम सहभागीलाई तल दिएका दुई विषयका बीचमा रहेको वैचारिक भिन्नता प्रष्ट्याउनु आवश्यक हुन्छ ।

१) सञ्चारमाध्यमहरूबाट जनवकालत तथा ।

२) सञ्चारमाध्यमको प्रचार वा सञ्चारमाध्यम मार्फत् जनसम्बन्ध ।

यदि संस्थाको सार्वजनिक प्रतिबिम्ब बनाउने अभ्यासको रूपमा सञ्चारमाध्यमलाई प्रयोग गरियो भने यो सामान्यतया जनवकालत हुँदैन जबसम्म त्यस्तो सार्वजनिक सम्बन्ध प्राविधिक रूपमा वृहद् जनवकालत रणनीतिको एक अङ्गको रूपमा हुँदैन तबसम्म जनवकालत भन्न मिल्दैन । सञ्चार जनवकालत भनेको सार्वजनिक वहसका लागि सञ्चारमाध्यमको प्रयोग हो । त्यसकारण यसलाई सरकारको चौथो अङ्ग भनिन्छ जसले निर्णय तथा नीति निर्माताहरूलाई कुनै एक समूह वा पक्षका लागि काम गर्न दबाब सिर्जना गर्न सक्छन् । तल प्रस्तुत गरिएका सुझावहरू सञ्चारमाध्यम जनवकालतका लागि मात्र हुन् :

सञ्चारमाध्यमद्वारा गरिने जनवकालतको आवश्यकता

- सरकारको चौथो अङ्गबाट दबाब सिर्जना गर्न समर्थन प्राप्त गर्नु ।
- जनअभियानको सिर्जना गर्नु ।
- लक्षित स्रोतागण माथि प्रभावकारी दबाब ।
- जनसहानुभूति प्राप्त गर्ने साधन ।
- एक सवाललाई अभियान बनाउने एउटा साधन ।
- मैत्रीगणका सदस्यहरूलाई परिचालन गर्ने साधन ।
- साधारण तथा कम लगानीमा अधिकतम जनतालाई प्रभावकारी तरिकाले सन्देश दिनु ।
- शक्तिमा रहेकाहरूको शक्ति सन्तुलन गराउनु सहयोग गर्नु ।

सञ्चारमाध्यमका प्रकार

सम्पूर्ण सञ्चारमाध्यमहरूलाई २ भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ (क) सीमित सञ्चारमाध्यमहरू र (ख) व्यापक सञ्चारमाध्यमहरू । सीमित सञ्चारमाध्यमहरू स्थानीय तहमा मात्र सीमित हुन्छन् (त्यसकारण हाका हाकी सम्बन्ध हुन्छ) भने व्यापक सञ्चारमाध्यमहरूले सामान्यतः ठूलो जमातलाई समेटेको हुन्छ जसको कारण सूचना सम्प्रेषण गर्ने व्यक्तिहरूसित आमने सामने सम्बन्ध हुँदैन । त्यसकारण साना वा सीमित सञ्चारमाध्यमहरू स्थानीय तहमा आमने सामने अन्तरक्रिया गर्ने कुरामा बढी प्रभावकारी र प्रभावशाली हुन्छन् भने ठूला वा व्यापक सञ्चारमाध्यमहरू वृहद् तहमा प्रभावशाली र पहुँच भएका हुन्छन् ।

जनवकालतमा सञ्चारमाध्यमहरूलाई प्रयोगगर्दा ध्यानदिनुपर्ने कुराहरू

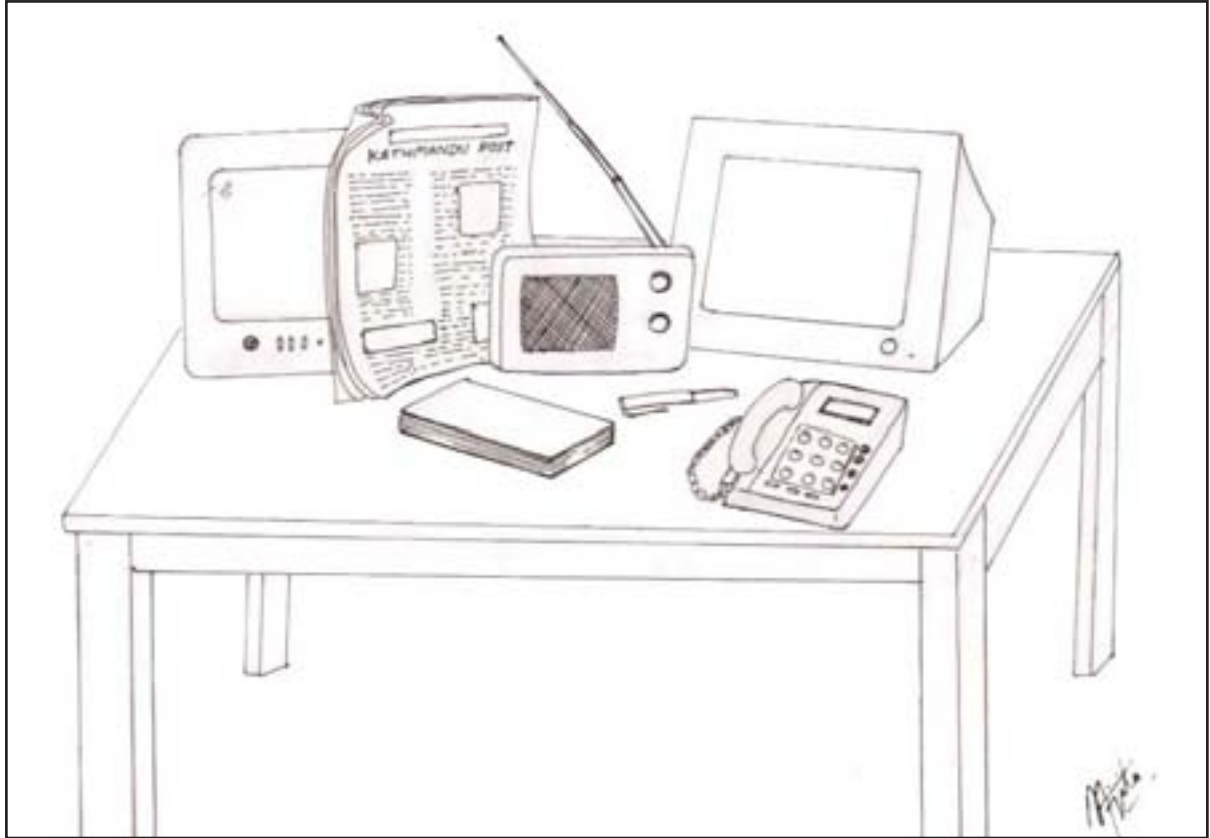
- सञ्चारमाध्यमहरूलाई प्रयोग गर्नु भन्दा अगाडि अनुगमन गर्नुपर्दछ । उनीहरूका अदृश्य नीति वा कुन पक्षका हुन् भन्ने कुरा पता लगाउनु पर्दछ । अन्यथा उनीहरूले हाम्रो विषयका विरोधी सूचनामाध्यमहरूलाई गलत रणनीतिक सूचना प्रवाह गर्न सक्दछन् जसले गर्दा हामीले गर्न चाहेको वकालतमा नकारात्मक असर पर्दछ ।
- सर्वप्रथम सूचनामाध्यमरूपित सम्बन्ध स्थापना गर्नुपर्दछ । आफूलाई आवश्यक हुने वित्तिकै सञ्चार-माध्यमहरू खोज्दै जानु हुँदैन । उनीहरूसित दीर्घकालीन सम्बन्ध स्थापना गर्नुपर्दछ ताकि तपाईंलाई उनीहरूका लागि स्थायी र भरपर्दो सूचनाको स्रोतको रूपमा लिनेछन् । यसरी आफ्नो विश्वसनीय सम्बन्ध कायम गर्नु पर्दछ । उनीहरूलाई सुरुमा आफ्ना सवालसित असम्बन्धित सूचना दिनुपर्दछ र राम्रो काम गर्नुभयो भनि प्रशंसा गर्नुपर्दछ । यो प्रक्रियाले उनीहरूसित सम्पर्क स्थापना हुन्छ । जब एक पटक सम्बन्ध स्थापना हुन्छ तब उनीहरूले कुरा सुन्न थाल्दछन् र हाम्रा विचारले वा कार्यक्रमले उनीहरूको सञ्चारमाध्यममा स्थान पाउन थाल्छन् ।

सञ्चारमाध्यमहरूसम्म पुग्नका लागि निर्देशन

- मुख्य सन्देश के हुन् ? सन्देश कसले प्राप्त गर्नुपर्दछ ? कसलाई प्रभावित गर्नचाहनु भएको हो सोही अनुसार सन्देश प्रवाह गर्ने उपयुक्त ढाँचा तयार गरिएको छ कि छैन ? सञ्चारमाध्यमहरूका लागि सवालहरूको उपयुक्त ढाँचा तयार गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सवालहरू सञ्चारमाध्यमबाट प्रसारण गर्न वा सूचना बनाउन लायक हुनुपर्दछ । यसको आशय हो तपाईंको विचार वा सूचना उनीहरूले महत्त्वका साथ प्रकाशित गर्दछन् । यदि हामीले कुनै नौलो र विशेष प्रभावोत्पादक सूचना दिन सकिएन भने पत्रकारसम्मेलन सूचना प्रसारणयोग्य माध्यम हुनसक्तैन । हाम्रो लागि महत्त्वपूर्ण भए पनि अरुलाई प्रभाव पार्न सक्तैन । नीति निर्माताका लागि कमजोरी वा हामीमाथि राखिने सहानुभूतिको बिन्दु कहाँ छ भन्ने कुरा थाहा पाउनुपर्छ र सोहीअनुसार सवालको प्रसारणका लागि ढाँचा तयार गर्नुपर्दछ । रणनीति पूर्ण नभईकन केवल आफूले देखेका बुझेका सत्य घटना मात्र दिनु कुनै महत्त्वपूर्ण कुरा होइन । आफ्नो अखण्डतामा आँच नआउने गरी सवालप्रसारणको ढाँचा तयार गर्नसक्नु नै सफल सञ्चारमाध्यम जनवकालतका चुनौती हुन् ।
- सञ्चारमाध्यमले कति क्षेत्र ओगट्न सक्दछ ? उसको क्षमता के हो ? भन्ने कुरा पहिचान गर्नुपर्दछ र सोहीअनुसार सन्देश प्रसारणको ढाँचा तयार गर्नुपर्दछ । यदि यी कुरामा ध्यान दिइएन भने प्रसारण गर्न खोजिएको सन्देशको मुख्यभाग छुट्न सक्तछ । उदाहरणका लागि प्रकाशित गर्नका लागि पठाइएको लेख धेरै लामो भायो र प्रकाशकले सम्पादन गर्नु पर्‍यो र लेखमा मुख्य विषय लेखको अन्तिम वा दोस्रो भागमा छ भने त्यो भागलाई छाडेर सुरुको भाग मात्र प्रकाशित हुनसक्तछ । यद्यपि लेख प्रकाशित त हुन्छ तर मूल विषयवस्तु छुट्छ र श्रोतालाई दिन खोजेको सन्देश नै हराउन सक्तछ । यसका साथै कस्ता प्रकारका र कस्तो शैलीका सञ्चारमाध्यमको प्रयोग गर्न खोजिएको हो त्यसका बारेमा पनि सोच्नु पर्दछ । विद्युतीय सञ्चारमाध्यमहरूबाट प्रकाशित हुने, छापाखानाबाट प्रकाशन गरिने तरिका पनि फरक फरक किसिमका हुन्छन् । समाचारपत्रमा लेखिने तरिका र शैली पनि फरक फरक हुन्छन् । यस सन्दर्भमा होसियारीपूर्वक गृहकार्य गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।
- जुन सवालको लागि काम गरिदै छ त्यसका लागि जुन सञ्चारमाध्यमको चयन गरिएको छ त्यो उपयुक्त हुनसक्त छ कि सक्तैन ? सञ्चारमाध्यमका लागि तपाईंको सम्पर्क व्यक्ति को हुनुपर्छ ?
- सञ्चारमाध्यमलाई अन्तरवार्ताका लागि बोलाउँदा कसले अन्तरवार्ता दिने ? यस सम्बन्धमा सहभागीहरूको विचार लिनका लागि प्रश्न सोध्न सकिन्छ ।

जेखिम

- अनुपयुक्त अथवा बेठीक क्षेत्र - सबै सञ्चारमाध्यमले हामीले चाहेका क्षेत्र समावेश गरेको हुँदैन र हाम्रा लागि मात्र काम गर्छन् भन्ने कुरा रहँदैन । जानिजानि वा अन्जानमा यदाकदा उनीहरूले अनुपयुक्त क्षेत्रको सिर्जना गर्न सक्दछन् ।
- विरोधीहरू परिचालनको सम्भावना - सञ्चारमाध्यमको प्रयोग गर्दा रणनीतिक सूचना विपक्षीहरूकोमा पुग्न सक्दछन् ।
- पत्रकारहरूद्वारा नराम्रा खेलहरू: सबै पत्रकारहरू दक्ष हुँदैनन् र केही पत्रकारहरूमा इमान्दारिकताको कमी हुन्छ ।
- पत्रकारहरूको गन्दा खेल -सबै पत्रकार सक्षम, इमानदार र न्यायनिष्ठ हुन्छन् भनेर विश्वास गर्न सकिँदैन ।
- सञ्चारमाध्यमका मानिसले नचाहिने किसिमका फाइदा लिन सक्ने सम्भावना रहन्छ । यस सम्बन्धमा सहभागीहरूको विचार लिनका लागि प्रश्न सोध्न सकिन्छ ।

१२.२ नेपालको सामुदायिक वनमा सञ्चारमाध्यमले समेटेका समाचारको - एउटा घटना अध्ययन

नेपालको सामुदायिक वन प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा दक्षिण एसियाको एक सफलतम् कार्यक्रम हो । हालसम्म लगभग १३,००० उपभोक्ता समूह (२,४०,००० जनसङ्ख्या) सङ्गठित भएका छन् र नेपालको जम्मा वन क्षेत्रको लगभग २०% क्षेत्र उपभोक्ता समूहहरूलाई हस्तान्तरण भइसकेको छ । सुरुका वर्षहरूमा यस कार्यक्रमलाई दात्री संस्थाहरूले सहयोग गरेको थियो । यद्यपि पछि आएर यो सवाल श्री ५ को सरकारलाई महसूस भएर

आत्मसात गन्यो जसले गर्दा एउटा राष्ट्रिय कार्यक्रमको रूपमा स्थापित भइ हाल आएर सामुदायिक वनको धारणा संस्थागत भएको छ ।

दुर्भाग्यवश नेपाल सरकारले सामुदायिक वन उपभोक्ताको आम्दानीबाट ४०% प्रतिशत राजश्व सङ्कलन गर्ने निर्णय हालसालै गरेको छ । सरकारले यस्तो निर्णय गर्दा भन्ने कुरा उपभोक्ताले आशा गरेका थिएनन् र यो कुरा विद्यमान वन ऐन र नियममा पनि व्यवस्था भएको छैन । यद्यपि सरकारले यस निर्णयलाई बढो कुशलतापूर्वक र योजनावद्ध तरिकाले लागु गन्यो ।

यो निर्णयलाई लागु हुनेबित्तिकै सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घ (FECOFUN), वन उपभोक्ताको समूहहरूको अधिकार रक्षा गर्नका लागि क्रियाशील नागरिक समाजको एउटा संस्था हो, यसले सरकारको उपर्युक्त निर्णयको विरुद्धमा जनवकालत पहल अभियानको रूपमा सुरु गन्यो । यो अभियान विगत दुई वर्षदेखि लगातार सञ्चालन भइरहेको छ । यस सवालमा विभिन्न तहमा कार्यशाला गोष्ठी र छलफलहरू भइरहेका छन् ।

नेपालका विभिन्न सहरबाट दैनिक, साप्ताहिक अन्य आदि धेरै समाचारपत्र प्रकाशित हुन्छन् । सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घले (FECOFUN) राष्ट्रिय स्तरमा कार्यक्रम आयोजना गर्दा केही समाचारपत्रले समाचार त प्रकाशित गर्दछन् तर मुख्य पृष्ठमा छाप्न प्राथमिकता दिदैनन् । उनीहरूले लेखेका समाचार प्रकाशित भए पनि कम प्राथमिकता पाउदछन् ।

राष्ट्रिय स्तरमा झन्डै सातवटा प्रमुख पत्रिका दैनिक रूपमा प्रकाशित हुन्छन् । प्रत्येक पत्रिकामा कुनै न कुनै विचार र लेखहरू प्रकाशित भइरहेका हुन्छन् । यद्यपि यी पत्रिकाले यस सवालका बारेमा कुनै लेख प्रकाशित गरेको पाइँदैन । यसले के देखाउँदछ भने यस सवालसम्बन्धी लेख लेख्ने विज्ञ छैनन् । साथै कुनै पनि विज्ञले यस सवालमा ध्यान नदिएको कुरा प्रस्ट पार्दछ ।

जनवकालत पहलकर्ताले आफैलाई धेरै के प्रश्न गर्नु पर्ने बेला आएको छ भने उनीहरूको सञ्चारमाध्यम जनवकालत प्रयास किन असफल भइरहेका छन् । सानो समूह बनाएर यी सवालमा विचार गर्न र प्रकाश पार्नका लागि सहभागीलाई तलका केही प्रश्न दिनुपर्छ र समूहलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

- यस मामिलामा सञ्चारमाध्यमको प्रयोग जनवकालतमा किन कमी भयो ?
- यस्ता कमीलाई कसरी हटाउन के गर्नु पर्दथ्यो होला ?
- सञ्चारमाध्यमलाई राम्रोसँग प्रयोग गर्नका लागि के कस्ता क्रियाकलाप प्रस्ताव गर्नसक्नुहुन्छ ?
- अन्य कुनै सुझावहरू छन् कि ?